
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVI (2019), №4
s. 175-201
doi: 10.36121/mprzenioslomprzenioslo.16.2019.4.175

Małgorzata Przeniosło, ORCID 0000-0001-7487-9976
(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
Marek Przeniosło, ORCID 0000-0002-7387-8530
(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939

Streszczenie: Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie był największym spośród wszystkich wydziałów Uniwersytetu. Na przykład w roku akademickim 1923/1924 miał 525 studentów (na 2209 studentów Uniwersytetu), w 1933/1934 – 1497 (na 3923), w 1937/1938 – 1035 (na 3148). W okresie międzywojennym Wydział zatrudniał w sumie 15 profesorów kierujących katedrami, w zdecydowanej większości byli oni prawnikami. Wydziały prawa (także wydziały lekarskie) na polskich uniwersytetach należały do tych, na których studentom stawiano największe wymagania. Studia prawnicze trwały 4 lata, liczba przedmiotów kończących się egzaminami była duża – 17, a organizacja egzaminów sprawiała studentom dodatkową trudność. Za ważny element oceny procesu kształcenia w okresie międzywojennym trzeba uznać terminowość kończenia poszczególnych lat studiów i uczelni w ogóle. Na Uniwersytecie Stefana Batorego najbardziej terminowo kończyli studia słuchacze prawa, farmacji, teologii i medycyny, nawet jednak w tych dyscyplinach dotyczyło to mniej niż połowy studentów. Mimo, że studia prawnicze były trudne, większość studentów angażowała się w życie Uniwersytetu, szczególnie w działalność organizacji studenckich.

Słowa kluczowe: dzieje szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej, studenci, prawnicy.

Study of law at Stefan Batory University in Vilnius 1919-1939

Innotation: The Faculty of Law and Social Sciences at the Stefan Batory University was the largest of the University in terms of the number of students. For example, in the academic year 1923/1924 there were 525 students (of the total 2209 students at the University), in 1933/1934 – 1497 (of 3923), in 1937/1938 – 1035 (of 3148). In the interwar period, the Faculty employed a total of 15 professors as heads of chairs, the vast majority of whom were lawyers. At Polish universities Faculties of Law (also Faculties of Medicine) had the highest requirements for students. The law studies lasted 4 years, the number of subjects ending in an exam was large – 17 and organization of exams was difficult for students. In the interwar period, an important element of the student assessment was their promptness in completing subsequent years of study and the university

in general. At the Stefan Batory University the most timely were students of Law, Pharmacy, Theology and Medicine, though even in these disciplines it applied to less than half of the total. Although the study of law was difficult, most students engaged in the university life eg. by joining student associations.

Keywords: history of higher education in the Second Republic of Poland, students, lawyers.

Юриспруденция в университете им. Стефана Батория в Вильнюсе, 1919-1939

Аннотация: Факультет права и общественных наук Университета им. Стефана Батория в Вильнюсе был крупнейшим из всех факультетов университета. Например, в 1923/1924 учебном году у него было 525 студентов (из 2209 студентов университета), в 1933/1934 - 1497 (из 3923), в 1937/1938 - 1035 (из 3148). В межвоенный период на факультете работали 15 профессоров, управляющих кафедрами, подавляющее большинство из которых были юристами. Юридические факультеты (также медицинские факультеты) в польских университетах принадлежали к тем, где студенты были наиболее востребованы. Юридические исследования длились 4 года, количество предметов, заканчивающихся на экзаменах, было большим - 17, а организация экзаменов была дополнительной трудностью для студентов. Своевременность завершения отдельных лет обучения и университетов в целом должны рассматриваться в качестве важного элемента в оценке образовательного процесса в межвоенный период. В Университете им. Стефана Батория студенты юридических факультетов, аптек, теологов и врачей закончили учебу наиболее вовремя, но даже в этих дисциплинах это касалось менее половины студентов. Хотя юридические исследования были сложными, большинство студентов были вовлечены в жизнь университета, особенно в деятельность студенческих организаций.

Ключевые слова: история высшего образования, Вторая Польская Республика, студенты, юристы.

Wprowadzenie

Studia prawnicze w międzywojennej Polsce można było odbyć na jednym z pięciu istniejących wówczas państwowych uniwersytetów: Uniwersytecie Warszawskim (dalej: UW), Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej: UJ), Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (dalej: UJK), Uniwersytecie Poznańskim (dalej: UP) i Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (dalej: USB) oraz w dwóch prywatnych szkołach wyższych: Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (dalej: KUL) i Wolnej Wszechnicy Polskiej (dalej: WWP) w Warszawie i w Łodzi. Na każdym z uniwersytetów istniał wydział prawa, zwykle w powiązaniu z innymi naukami. Na USB był to Wydział Prawa i Nauk Społecznych (dalej: WPiNS), na UW – Wydział Prawa i Nauk Politycznych, na UJ – Wydział Prawa i Administracji, na UJK – Wydział Prawa, na UP – Wydział Prawno-Ekonomiczny, na KUL – Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych. W przypadku WWP prawo można było studiować na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych.

Badając kwestię przebiegu studiów na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB, autorzy chcieli zarówno określić ogólne warunki studiowania, jak i organizację dydaktyki. Interesujące było więc przeanalizowanie funkcjonowania WPiNS na tle całego Uniwersytetu i innych wydziałów tego typu w Polsce. Jako kolejny cel postawiono sobie zbadanie zbiorowości studentów WPiNS pod względem płci, miejsca urodzenia, struktury narodowościowej. Chciano też przyrzeć się warunkom materialnym studentów. Dążono również do ustalenia zasad zatrudniania kadry i samej obsady WPiNS – profesorów, docentów,

pomocniczych pracowników naukowych – ich liczby, obowiązków dydaktycznych i działalności naukowej. Istotne było także określenie ogólnych zasad studiowania w okresie międzywojennym, zbadanie samego toku studiów prawniczych, zarówno ich programu ministerialnego, jak i przebiegu na USB, także ustalenie stosunku studentów do zajęć dydaktycznych. Ważne było też zbadanie innych form aktywności studentów WPiNS. W niniejszym tekście przeprowadzono analizę różnorodnych materiałów wytworzonych w okresie międzywojennym. Przebadano głównie akty prawne, źródła drukowane wydane przez USB oraz pozostałość aktową Uniwersytetu przechowywaną w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie (dalej: LCAP). Sięgnięto także do materiałów dotyczących USB zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN).

Ogólne informacje o Uniwersytecie oraz o Wydziale Prawa i Nauk Społecznych

Prace nad utworzeniem (reaktywowaniem) w Wilnie uniwersytetu rozpoczęto w listopadzie 1918 r., uczelnię udało się uruchomić już w październiku 1919 r. Nowo powstały Uniwersytet składał się z sześciu wydziałów: Prawa i Nauk Społecznych, Humanistycznego (dalej: WH), Teologicznego (dalej: WT), Matematyczno-Przyrodniczego (dalej: WMP)¹, Lekarskiego (dalej: WL)² oraz Sztuk Pięknych (dalej: WSP)³. W dwudziestoleciu międzywojennym USB był najmniejszym z polskich państwowych uniwersytetów, zarówno pod względem liczby studiujących, jak i kadry akademickiej. Jeśli chodzi o studentów, to w roku akademickim 1919/1920 na nowo otwartą uczelnię zapisało się 547 osób, w roku 1921/1922 było to już 1735. Liczba słuchaczy rosła aż do roku 1932/1933, gdy osiągnęła 3923, później powoli się zmniejszała (zob. tabela 1). Dla porównania na nieco większym UP w dwóch wymienionych latach (1921/1922 i 1932/1933) studiowało odpowiednio 3273 i 5230 osób, a na największym z polskich uniwersytetów: UW – 7518 i 9933⁴.

Tabela 1. Liczba słuchaczy (studentów i wolnych słuchaczy) USB w poszczególnych latach akademickich.

Rok akademicki	Liczba na danym wydziale								Razem
	WPiNS	WL	SF	WH	WT	WMP	SR	WSP	
1919/1920	119	112	30	158	8	87	–	33	547
1920/1921	225	179	39	152	12	147	–	34	788
1921/1922	429	398		470	27	330	–	81	1735

¹ W 1938 r. utworzono Wydział Rolniczy z przekształcenia istniejącego od 1924 r. Studium Rolniczego działającego przy WMP. LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IA, b. 963, k. 12v; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938*, „Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, 1938–1939, s. 182, 205.

² Przy WL przez cały okres międzywojenny funkcjonowało Studium Farmaceutyczne zorganizowane jako Oddział tego Wydziału, kształciło magistrów farmacji. S. Trzebiński, *Wydział Lekarski USB w latach 1919–1929*, Wilno 1931, s. 28.

³ Litewskie Historyczne Archiwum Państwowe w Wilnie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, f. 1135, ap. 4, b. 163, passim; ap. 20, b. 456, k. 1–20; *Statut Tymczasowy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Wilno 1919, s. 5–7; A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w 1919 r.*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2 – *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 1–3.

⁴ H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego*, Warszawa 1937, s. 46, 47.

1922/1923	530	551		527	68	401	-	125	2202
1923/1924	525	541	134	450	56	383	-	120	2209
1924/1925	541	556	151	412	67	332	57	122	2238
1925/1926	626	556	175	451	113	368	76	141	2506
1926/1927	765	596	176	501	130	418	98	127	2806
1927/1928	775	666	209	564	151	450	89	142	3046
1928/1929	940	661	163	601	166	441	72	133	3177
1929/1930	1158	653	166	612	158	437	115	117	3416
1930/1931	1126	677	176	690	183	511	136	119	3618
1931/1932	1318	713	179	685	160	552	161	113	3881
1932/1933	1449	706	177	648	136	544	157	106	3923
1933/1934	1497	707	136	535	147	605	156	89	3872
1934/1935	1292	703	111	424	135	643	172	82	3562
1935/1936	1113	704	73	313	156	635	201	70	3265
1936/1937	1217	705	76	335	139	637	234	72	3415
1937/1938	1035	736	96	334	132	522	208	85	3148

Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/1920*, Wilno 1919, s. 29; *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/1921 [-1922/1923]*, Wilno 1921[-1923], passim; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/1924*, Wilno 1924, s. 42, 43; *Skład Uniwersytetu w latach 1924/1925, 1925/1926 i 1926/1927*, Wilno 1927, s. 46-51; *Skład Uniwersytetu w latach 1927/1928, 1928/1929*, Wilno 1929, s. 45, 46; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany zasze w latach 1929/1930, 1930/1931, 1931/1932, 1932/1933*, Wilno 1934, s. 57-61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1937, s. 65-67; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938...*, s. 237.

Z porównania danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że WPiNS był najliczniejszy na USB pod względem liczby studiujących przez niemal cały okres międzywojenny. W latach dwudziestych czasem liczebnością przewyższał go WL lub WH. Liczba słuchaczy WPiNS stale rosła. Pod koniec pierwszej dekady swojego istnienia WPiNS stał się największym spośród wydziałów USB, w roku 1929/1930 jako pierwszy i jedyny przekroczył tysiąc studentów i utrzymywał taką liczebność aż do 1939 r. Liczba słuchaczy rosła do roku 1933/1934, gdy wyniosła 1497, później zmniejszała się⁵. Dla porównania na innych państwowych uniwersytetach w roku akademickim 1934/1935 na wydziałach prawa studiowało: UJK - 3163 osób, UW - 2914, UJ - 2753, UP - 1726. Na KUL - 734, w WWP w Warszawie - 239 i w Łodzi - 101⁶.

⁵ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/1920...*, s. 29; *Skład Uniwersytetu w latach 1924/1925, 1925/1926 i 1926/1927...*, s. 46-51; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, s. 57-61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937...*, s. 65-67; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938...*, s. 237.

⁶ H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego...*, s. 48, 49, 56.

Mimo największej liczby studentów WPiNS był dopiero trzeci na USB pod względem liczby zatrudnionych profesorów⁷ (zob. tabela 2). Częściowo wynikało to z faktu, że nie wszystkie katedry przyznane⁸ wydziałowi były obsadzone⁹. W roku akademickim 1922/1923 USB miał 117 katedr (101 zwyczajnych i 16 nadzwyczajnych)¹⁰, zatrudniał wówczas 54 profesorów, po 27 zwyczajnych i nadzwyczajnych¹¹. W roku 1931/1932 było to 99 katedr (47 zwyczajnych i 52 nadzwyczajne), a profesorów 79¹². Powstały w tym samym czasie i nieco większy od USB pod względem liczby studiujących UP miał w wymienionych latach odpowiednio 124 i 115 katedr, a profesorów 73 i 98. Z kolei na UW było to 135 i 128 katedr oraz 89 i 107 profesorów¹³.

Tabela 2. Liczba profesorów USB w poszczególnych latach akademickich.

Rok akademicki	Liczba profesorów zwyczajnych							Liczba profesorów nadzwyczajnych							Łącznie
	WPiNS	WH	WT	WMiP	WL	WSP	Razem	WPiNS	WH	WT	WMiP	WL	WSP	Razem	
1919/1920	1	2	2	2	1	1	9	1	4	0	2	2	1	10	19
1920/1921	2	4	3	5	2	1	17	2	4	1	6	0	3	16	33
1921/1922	2	4	2	4	6	1	19	3	5	2	7	2	2	21	40
1922/1923	4	4	2	4	12	1	27	2	7	2	8	5	3	27	54
1923/1924	4	5	3	6	14	1	33	4	7	2	10	8	3	34	67

⁷ Na temat profesorów Wydziału zob. M. Przeniosło, *Profesorowie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 61, 2016, nr 2, s. 7-32. Zob. także M. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, Gdańsk 2015.

⁸ System zatrudniania profesorów w okresie międzywojennym opierał się na istnieniu ograniczonej liczby katedr profesorskich (nadzwyczajnych i bardziej prestiżowych zwyczajnych) tworzonych przez władze państwowe. Profesorów zatrudniano jako kierowników tych katedr. Z wnioskiem o powierzenie katedry określonej osobie występował wydział, który miał wolną katedrę (po przeprowadzeniu specjalnej procedury poszukiwania kandydatów). Wybrana osoba musiała zostać zatwierdzona przez ministra kierującego Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), któremu podlegały wszystkie szkoły akademickie. Sam akt nominacyjny był podpisywany przez prezydenta (do 1922 r. przez Naczelnika Państwa). M. Przeniosło, *Stopnie, tytuły, stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica”, t. 33, 2012, s. 158, 159.

⁹ Nieobsadzanie katedry nierzadko było stanem przejściowym i wiązało się z poszukiwaniem odpowiedniej osoby, częściowo wynikało również z braku takich kandydatów w mało popularnych specjalnościach, ale mogło być też spowodowane blokowaniem katedr przez osoby mające na uczelni wpływy i pracujące jako zastępcy profesorów (czyli p.o. profesora, ale tylko w odniesieniu do prowadzenia zajęć dydaktycznych) lub też profesorów pracujących na godzinach zleconych.

¹⁰ *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923*, Warszawa 1924, s. 169.

¹¹ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1922/1923...*, passim.

¹² AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 39; *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, passim.

¹³ AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 24-29, 49-52; *Rocznik Statystyki...*, s. 169.

1924/1925	5	5	3	7	14	1	35	4	9	2	11	9	3	38	73
1925/1926	5	5	3	7	13	1	34	4	9	2	11	10	3	39	73
1926/1927	5	5	3	7	11	1	32	5	9	2	12	10	3	41	73
1927/1928	5	5	3	7	10	1	31	5	9	2	12	10	3	41	72
1928/1929	5	4	3	7	11	1	31	6	9	2	11	10	5	43	74
1929/1930	5	4	3	7	12	1	32	6	8	2	12	11	4	43	75
1930/1931	5	4	3	7	12	1	32	5	10	2	14	11	4	46	78
1931/1932	8	3	3	8	12	1	35	4	9	1	15	11	4	44	79
1932/1933	8	1	3	8	12	1	33	4	9	1	15	11	4	44	77
1933/1934	8	1	3	7	12	1	32	4	11	1	14	8	3	41	73
1934/1935	6	2	3	8	14	1	34	4	10	2	15	4	4	39	73
1935/1936	6	4	3	8	10	1	32	4	9	3	13	6	4	39	71
1936/1937	7	6	2	8	8	0	31	2	8	5	16	11	4	46	77
1937/1938	7	7	3	8	8	0	33	2	7	5	17	10	6	47	80
1938/1939	7	10	3	7+1 ^a	7	1	36	3	5	5	10+5 ^a	10	5	43	79

^a Profesorowie, którzy odeszli z WMP na nowo utworzony Wydział Rolniczy.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie składów uczelni i spisów wykładów – *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/1920...*, passim; *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/1921 [-1922/1923]...*, passim; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/1924 [-1938/1939]...*, passim; *Spis wykładów w roku akademickim 1923/1924 [-1938/1939]...*, passim.

Na WPiNS, jak wspomniano, część katedr była nieobsadzona, np. na lata akademickie 1931/1932 i 1932/1933 dla Wydziału przewidziano 15 katedr, 8 zwyczajnych i 7 nadzwyczajnych¹⁴. W tych 15 katedrach zatrudniano 10 profesorów w roku 1930/1931, a w kolejnym 12. Dla porównania w roku 1931/1932 Wydział Prawa i Nauk Politycznych UW miał przyznane 15 katedr i zatrudniał 11 profesorów, Wydział Prawa i Administracji UJ miał 17 katedr i 14 profesorów, Wydział Prawa UJK – 18 katedr i 13 profesorów, Wydział Prawno-Ekonomiczny UP – 21 katedr i 14 profesorów. Wszystkie te wydziały realizowały taki sam program studiów i kształciły wyłącznie magistrów prawa¹⁵.

Jeśli chodzi o kadre i strukturę organizacyjną wydziałów, to USB przyjął, zgodnie z uregulowaniami ustawowymi, podział na zakłady. Na WPiNS w latach dwudziestych nazywano je seminariami. Profesor kierował więc katedrą powierzoną przez MWRiOP oraz odpowiednim zakładem, do którego zostały przypisane określone zajęcia ze studentami i były zatrudnione pomocnicze siły naukowe – w przypadku WPiNS – adiunkci i asystenci¹⁶.

¹⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 39, 41.

¹⁵ Tamże, k. 2, 3, 5, 13, 16, 25, 28, 39, 41, 49, 51; H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego...*, passim.

¹⁶ LCAP, USB, ap. 2 VIB, b. 31, k. 9–25; b. 134, k. 3–5, 46–48; *Regulamin seminarijny Wydziału Prawa i nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Wilno 1925, s. 3–6; *Regulamin zakładów Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Wilno 1935, s. 3–6; *Uniwersytet Stefana*

Studenci Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB

Zgodnie z ustawą o szkołach akademickich z 1920 r. na uczelnie przyjmowano studentów i wolnych słuchaczy. W charakterze studenta mogły być wpisane osoby legitymujące się świadectwem dojrzałości uzyskanym w jednej z państwowych szkół średnich ogólnokształcących. W odniesieniu do innych szkół wymagano uznania świadectwa za równorzędne z wymienionym przez MWRiOP. W ustawie określono też podstawowe prawa i obowiązki studentów oraz wolnych słuchaczy. Było to prawo do zapisywania się na wykłady na wybranym przez siebie wydziale i korzystania również z tych wygłaszanych na innych wydziałach, zdawania egzaminów, ubiegania się o stopnie naukowe: niższy – na zakończenie studiów¹⁷ i wyższy – doktora (dwa ostatnie z wymienionych praw nie przysługiwały wolnym słuchaczom¹⁸), zakładania stowarzyszeń akademickich. Wśród obowiązków studentów podano m.in.: złożenie ślubowania, wniesienie wpisowego i innych opłat związanych ze studiowaniem na kolejnych latach, przestrzeganie przepisów i nieuchybianie godności akademickiej. W ustawie z 1933 r. zmiany były niewielkie, do słuchaczy uczelni zaliczono wówczas, oprócz studentów i wolnych słuchaczy, także doktorantów. Wprowadzono też obowiązek uczęszczania na wykłady, wcześniej obowiązkowe były tylko ćwiczenia i seminaria¹⁹.

Na WPiNS USB początkowo liczba wolnych słuchaczy była duża (zob. tabela 3). W pierwszym roku przekraczała nawet liczbę przyjętych studentów. W połowie lat dwudziestych znacznie ograniczono ich liczbę, a na początku lat trzydziestych przestano ich w ogóle przyjmować na Wydział. Na WPiNS mogli się zapisywać studenci i wolni słuchacze obojga płci (zob. tabela 3).

Tabela 3 Słuchacze WPiNS USB według statusu na uczelni i płci.

Rok akademicki	Liczba			
	studentów		wolnych słuchaczy	
	mężczyzn	kobiet	mężczyzn	kobiet
1919/1920	90	18	18	115
1920/1921	168	38	13	6
1921/1922	310	58	57	4
1922/1923	415	49	60	6
1923/1924	424	46	47	8
1924/1925	481	36	21	3
1925/1926	558	45	16	7
1926/1927	684	77	3	1

Batorego w Wilnie. *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/1924...*, s. 17, 20, 21; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1934/1935...*, s. 28–30.

¹⁷ W ustawie nie określono jego nazwy, w kolejnych latach w zależności od dyscypliny wprowadzano różne stopnie: magistra (w tym magistra prawa), lekarza, inżyniera, artysty.

¹⁸ Po ewentualnym przyjęciu ich w poczet studentów zajęcia, na które uczęszczali jako wolni słuchacze, mogły być im zaliczone do toku studiów.

¹⁹ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*, „Dz. U. RP”, 1920, nr 72, poz. 494, s. 1290, 1291. *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, „Dz. U. RP”, 1933, nr 29, poz. 247, s. 599, 600.

1927/1928	684	90	1	-
1928/1929	810	129	-	1
1929/1930	975	176	6	1
1930/1931	918	206	2	-
1931/1932	1096	222	-	-
1932/1933	1221	228	-	-
1933/1934	1244	253	-	-
1934/1935	1068	224	-	-
1935/1936	912	201	-	-
1936/1937	970	247	-	-
1937/1938	818	217	-	-

Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/1920...*, s. 29; *Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/1921 [-1922/1923]...*, passim; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/1924...*, s. 42, 43; *Skład Uniwersytetu w latach 1924/1925, 1925/1926 i 1926/1927...*, s. 46-51; *Skład Uniwersytetu w latach 1927/1928, 1928/1929...*, s. 45, 46; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, s. 57-61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937...*, s. 65-67; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938...*, s. 237.

Kobiety zapisywały się na WPiNS USB już od początku istnienia uczelni. W pierwszym roku było ich nawet więcej niż mężczyzn. Większość przyjęto jednak w charakterze wolnych słuchaczy; zapewne osoby te nie miały odpowiednich świadectw ukończenia szkół średnich (szkół automatycznie dających podstawę do przyjęcia w charakterze studenta). Tak duża liczba kobiet chętnych do studiowania prawa mogła wynikać z faktu, że wcześniej niechętnie widziano je na tym kierunku studiów, a np. na Wydział Prawa UJ nie przyjmowano ich aż do 1918 r.²⁰ Jak wynika z tabeli 3, na WPiNS USB stanowiły one w różnych latach od 7% do 27% studentów Wydziału. W latach trzydziestych w zasadzie w każdym roku było to ponad 20%. Na całym USB w latach trzydziestych stanowiły od 30% do 40% studiujących.

Zachowały się częściowe dane (z lat 1927-1937) na temat miejsca urodzenia słuchaczy WPiNS USB (zob. tabela 4). Najwięcej spośród nich pochodziło oczywiście z Kresów Wschodnich, szczególnie z województwa wileńskiego. Znacząca grupa przyjechała też z terenu byłego Królestwa Polskiego, wśród nich najwięcej z województwa łódzkiego i warszawskiego. Równie dużo osób podawało jako miejsce urodzenia miejscowości leżące poza granicami II Rzeczypospolitej. Zapewne w większości były to osoby urodzone na wschód od jej terytorium.

²⁰ S. Brzozowski, *Zabór austriacki*, [w:] *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 4, cz. 1, 2, Wrocław 1987, s. 78.

Tabela 4. Słuchacze WPiNS USB według miejsca urodzenia w wybranych latach akademickich.

Rok akademicki	Liczba słuchaczy podających jako miejsce urodzenia						
	Wilno	woj. wileńskie	Kresy Wschodnie	Królestwo Polskie	Małopolska i Śląsk Cieszyński	Wielkopolska, Pomorze i Górny Śląsk	zagranica
1927/1928	132		235	202	14	4	170
1928/1929	175		333	226	18	6	182
1929/1930	213		376	268	28	15	258
1930/1931	274		361	225	42	14	237
1931/1932	303		424	223	97	5	266
1932/1933	324		488	250	85	6	296
1933/1934		460	383	237	74	6	337
1934/1935		668	387	163	41	17	16
1935/1936		599	346	118	30	12	8
1936/1937		657	381	121	33	13	12

Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w latach 1927/1928, 1928/1929...*, s. 45, 46; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, s. 57–61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937...*, s. 65–67.

Odsetek osób pochodzących z Kresów wśród wszystkich słuchaczy WPiNS systematycznie rósł. Skokowy wzrost nastąpił w roku akademickim 1934/1935. Odsetek zwiększył się wówczas do 82%. Wynikało to w dużym stopniu z odejścia z WPiNS dużej grupy osób podających jako miejsce urodzenia zagranicę. Prawdopodobnie w większości byli to studenci pochodzenia żydowskiego, którzy przenieśli się (być może wspólnie) na inne uniwersytety, zapewne zagraniczne, w związku ze stale nasilającymi się na polskich uczelniach nastrojami antysemitycznymi²¹. W tym samym roku znacząco spadła też bowiem na WPiNS liczba studentów deklarujących wyznanie mojżeszowe (zob. tabela 5). Na początku roku akademickiego 1934/1935 decyzją władz dziekańskich z listy studentów skreślono także dużą grupę studentów, którzy nie zdali egzaminów i wykorzystali możliwości przedłużenia ich terminów (będzie o tym mowa w dalszej części tekstu).

Jeśli chodzi o strukturę wyznaniową, to większość słuchaczy WPiNS deklarowała wyznanie rzymsko-katolickie. Kolejna duża grupa podawała wyznanie mojżeszowe. W latach 1927–1938, z których uczelnia zebrała takie informacje dla poszczególnych wydziałów, odsetek deklarujących wyznanie mojżeszowe wśród wszystkich studentów WPiNS był różnicowany. Do roku 1932/1933 rósł, osiągając wówczas 34% wszystkich studiujących. Później stale zmniejszał się, w roku 1937/1938 było to już tylko 9%.

²¹ Będzie o tym mowa w dalszej części tekstu.

Tabela 5. Słuchacze WPiNS USB według wyznania w wybranych latach akademickich.

Rok akademicki	Liczba słuchaczy deklarujących wyznanie					
	rzymsko-katolickie	greko-katolickie	prawosławne	ewangelickie	mojżeszowe	inne i osoby bezwyznaniowe
1927/1928	512	-	44	10	207	2
1928/1929	575	4	44	14	297	6
1929/1930	704	4	64	22	356	8
1930/1931	622	19	82	21	375	7
1931/1932	727	25	81	23	458	4
1932/1933	802	23	102	30	488	4
1933/1934	902	22	105	30	432	6
1934/1935	871	17	104	28	267	5
1935/1936	793	14	113	32	150	11
1936/1937	835	12	140	25	197	8
1937/1938	794	7	109	21	90	14

Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w latach 1927/1928, 1928/1929...*, s. 45, 46; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, s. 57–61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937...*, s. 65–67; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938...*, s. 237.

Ze względu na kresową lokalizację uczelni dość znaczna była też grupa studentów WPiNS deklarujących wyznanie prawosławne, w latach trzydziestych ponad 10% studiujących. Głównie byli to studenci wpisujący jako język ojczysty rosyjski i białoruski. Dane na temat języka ojczystego zamieszczono w tabeli 6. Większość deklarowała język polski, kolejna duża grupa – żydowski. Na podstawie danych zawartych w tabeli, wyraźnie widoczna jest niechęć młodzieży litewskiej z Wileńszczyzny do studiowania na USB, choć ich odsetek wśród studentów WPiNS rósł.

Tabela 6. Słuchacze WPiNS USB według języka ojczystego w wybranych latach akademickich.

Rok akademicki	Liczba słuchaczy deklarujących jako język ojczysty							
	polski	żydowski	ukraiński	białoruski	litewski	niemiecki	rosyjski	inne
1927/1928	545	191	-	12	3	1	23	-
1928/1929	617	281	-	12	3	3	20	4
1929/1930	753	336	6	14	7	4	34	4
1930/1931	666	359	23	17	14	2	45	-
1931/1932	756	450	26	19	23	-	44	-

1932/1933	849	473	28	20	18	1	59	1
1933/1934	931	429	26	21	21	2	65	
1934/1935	905	263	25	19	26	1	30	23
1935/1936	828	149	21	25	24	2	62	2
1936/1937	881	192	22	23	26	3	66	4

Źródło: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w latach 1927/1928, 1928/1929...*, s. 45, 46; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany...*, s. 57-61; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937...*, s. 65-67.

Analizując grupę studentów WPiNS, warto zwrócić uwagę na warunki materialne studiujących. Koszty nauki były dość znaczne. Suchacze potrzebowali funduszy zarówno na utrzymanie, jak i na opłaty za studia. Oprócz corocznych opłat akademickich (wpisowego i czesnego)²², odpłatne były poszczególne egzaminy, kolokwia (na części wydziałów też wyznaczenie tematu pracy magisterskiej i zrecenzowanie jej). Duża część studentów musiała w związku z tym podejmować pracę zarobkową. Pomoc stypendialna ze strony państwa nie była wystarczająca, np. w roku 1936/1937 słuchaczom uczelni państwowych przyznano 2339 stypendiów (na 5304 prośby). Pełne stypendia otrzymały tylko 102 osoby, w wysokości 50% - 1469 osób i 25% - 768. Pełne stypendium wynosiło w tym okresie około 120 zł miesięcznie. Z funduszy państwowych udzielano także długoterminowych pożyczek na pokrycie kosztów studiów, we wspomnianym roku przyznano je 4395 osobom na 8428 zgłoszeń²³. Spośród studiujących na USB z jednej lub drugiej formy pomocy skorzystało wówczas 545 osób. Uniwersytet starał się również sam wspierać niezamożnych studentów, m.in. udzielając im długoterminowych odroczeń części, zwykle połowy, opłat za studia. Takiej pomocy w analizowanym roku udzielono 568 osobom. Także wydziały przyznawały swoje stypendia studentom, dotyczyło to jednak niewielkiej liczby osób. Oferowano też studentom miejsca w domach akademickich z umiarkowanymi opłatami, choć ich liczba nie była wystarczająca²⁴.

Kadra naukowo-dydaktyczna Wydziału

Na WPiNS w okresie międzywojennym było zatrudnianych w sumie 15 profesorów kierujących katedrami (zob. tabela 7), wszyscy to mężczyźni²⁵. W zdecydowanej większości byli przedstawicielami nauk prawnych. Profesorów reprezentujących drugi człon w nazwie Wydziału - nauki społeczne, było 4. Na całym USB w tym okresie na takich stanowiskach pracowało 141 osób.

²² W drugiej połowie lat trzydziestych wynosiło ono około 200-270 zł. *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1936/1937*, „Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, 1937-1938, s. 6.

²³ *Mały Rocznik Statystyczny 1938*, Warszawa 1938, s. 328.

²⁴ LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 29, k. 2-10; *Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1936/1937...*, s. 7-12.

²⁵ Warto dodać, że przez cały okres międzywojenny na USB zatrudniano jako profesora tylko jedną kobietę - na WH, była to Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkreutzowa (od roku 1931/1932 zajmowała nadzwyczajną Katedrę Etnografii i Etnologii), żona profesora WPiNS Stefana Ehrenkeutza.

Tabela 7. Profesorowie zatrudnieni na WPiNS USB w latach 1919–1939.

Nazwisko i imię	Zajmowana katedra	Okres pracy jako profesor	
		nadzwyczajny	zwyczajny
Bossowski Franciszek	Prawo rzymskie	1920–1922	1922–1938
Chełmoński Adam	Prawo handlowe i wekslowe	1930–1939	
Ehrenkreutz Stefan	Dawne prawo sądowe polskie i litewskie	1921–1929	1929–1939
Glaser Stefan	Prawo i proces karny	1924–1930	1930–1933 ^a
Gutkowski Mieczysław	Skarbowość i statystyka	1924–1936	1936–1939
Jaworski Iwo	Historia prawa na Zachodzie Europy	1932–1939	
Komarnicki Waclaw	Nauka o państwie i prawo państwowe	1920–1923	1923–1939
Lande Jerzy Władysław	Teoria i filozofia prawa	1926–1929 ^b	
Panejko Jerzy	Prawo administracyjne	1928–1936	1936–1939
Parczewski Alfons	Prawo kanoniczne		1919–1930 ^c
Świaniewicz (Swianiewicz) Stanisław	Ekonomia polityczna	1938–1939	
Waškowski Eugeniusz	Prawo cywilne		1924–1934 ^c
Wilanowski Bolesław	Prawo kościelne		1930 ^d –1939
Wróblewski Bronisław	Prawo i proces karny	1923–1930	1930–1939
Zawadzki Władysław	Ekonomia polityczna		1920–1935 ^e

^a Usunięty z katedry na mocy ustawy o szkołach akademickich z 1933 r., od 1934 r. emerytowany; ^b Przeniośł się na UJ; ^c Odszedł na emeryturę; ^d Wcześniej był profesorem zwyczajnym na WT USB, księdzem katolickim, wkrótce po zatrudnieniu na WPiNS zrzucił sutannę; ^e W latach 1932–1935, pełniąc funkcję ministra, korzystał z urlopu bezpłatnego, w 1935 r., odchodząc ze stanowiska ministra, przeszedł na emeryturę, w kolejnych latach wykładał w Szkole Głównej Handlowej.

Źródło: LCAP, USB, ap. 1 IBb, b. 99, k. 20, 73, 95v; b. 105, k. 8, 11, 102; b. 715, k. 55, 60; b. 731, k. 5; b. 786, k. 98, 140; ap. 2 VIB, b. 3, k. 1–3, 9–33; b. 7, k. 14, 15, 33, 35; b. 8, k. 1, 11, 14, 16, 18–21, 32; b. 9, k. 9, 55, 61, 72, 73; b. 31, k. 3, 113, 247, 265, 296, 322; b. 53, k. 2, 8; AAN, MWRiOP, sygn. 241, k. 39, 41; sygn. 1821, k. 13, 16, 104; sygn. 1968, k. 39; sygn. 2371, k. 65, 185; sygn. 2792, k. 12, 77; sygn. 3453, k. 22, 49; sygn. 3899, k. 59, 85; sygn. 4833, k. 31, 98; sygn. 6173, k. 35; sygn. 6427, k. 15, 70; sygn. 6525, k. 40, 130; sygn. 6830, k. 11, 51, 79, 80, 110, 111; *Składy Uniwersytetu i Spisy Wykładów 1919/1920–1938/1939...*; I. Jaworski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919–1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy...*, s. 254–255.

Zawarte w tabeli nazwy katedr podano zgodnie z danymi MWRiOP z 1932 r. Nazwy te czasem zmieniały się, zdarzało się też, że któremuś z profesorów powierzano inną, wolną katedrę, chociażby dlatego, że była bardziej zgodna z głównym nurtem jego zainteresowań naukowych. Na przykład katedra, którą kierował Stefan Glaser najpierw nazywała się Katedra Procedury Karnej, w 1928 r. na wniosek Wydziału skierowany do MWRiOP przekształcono ją w Katedrę Prawa i Procesu Karnego, a Glaser

otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego prawa i procesu karnego²⁶. Z kolei wspomniane w uwagach pod tabelą opuszczenie katedry przez prof. Glasera jest przykładem nietypowej do 1933 r. przyczyny odejścia z uczelni – usunięcia poprzez likwidację katedry przez ministra. Było to możliwe na mocy nowej ustawy o szkołach akademickich z marca 1933 r., która dała ministrowi takie prawo. Już we wrześniu tego roku minister, a wówczas jednocześnie premier Janusz Jędrzejewicz, zlikwidował 51 katedr w szkołach akademickich. Na USB zamknięto 7 katedr, na WPiNS jedną wymienioną²⁷.

Przez cały okres międzywojenny na USB pracowało w sumie 70 docentów, były to osoby z habilitacjami, 19 z nich po pewnym czasie otrzymało na uczelni katedry. Na WPiNS było to łącznie 14 osób (zob. tabela 8), pięć z nich zostało na USB profesorami, czterej na WPiNS, jeden – Witold Staniewicz – na WMP. Ze względu na ówczesny charakter habilitacji, która dawała jedynie prawo wykładania²⁸, ubiegały się o nią tylko osoby mogące prowadzić zajęcia dydaktyczne. W związku z tym liczba habilitacji była niewielka, na WPiNS przez cały okres międzywojenny przeprowadzono ich 11. Na początku istnienia uczelni, w latach 1919–1923 na WPiNS docentów nie zatrudniano w ogóle lub jedną osobę. Do końca lat dwudziestych były to nie więcej niż 2 osoby. W latach trzydziestych pracowało ich na WPiNS od 5 do 8 w różnych okresach²⁹. Wszyscy docenci na WPiNS byli mężczyznami. Na USB zatrudniano 5 kobiet, które się habilitowały. Ich liczba była zresztą w ogóle niewielka, podobnie jak kobiet – profesorów. W spisie docentów z 1937 r.³⁰ były tylko 34 kobiety na 551 takich osób w kraju³¹.

Tabela 8. Docenci pracujący na WPiNS USB w latach 1919–1939

Nazwisko i imię	Habilitacja		
	specjalność	data	miejsce
Adamus Jan Józef	historia dawnego prawa polskiego i litewskiego	1934	USB
Chełmoński Adam	prawo handlowe i wekslowe	1929	USB
Jaworski Iwo	historia prawa na Zachodzie Europy	1927	USB
Król Michał	prawo narodów	1931	USB

²⁶ LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 9, k. 9, 36, 52.

²⁷ Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 25 września 1933 r. o zwinięciu niektórych katedr i zakładów w szkołach akademickich. „Dz. U. RP”, 1933, nr 71, poz. 521, s. 1232.

²⁸ Procedurę przeprowadzano na szczeblu wydziału (podlegała zatwierdzeniu przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego) na podstawie jednej pracy – rozprawy habilitacyjnej, inny dorobek nie był wymagany, choć mógł być wzięty pod uwagę przez recenzentów. Po przejściu procedury nadawano tytuł docenta i prawo wykładania wskazanego podczas procedury przedmiotu. Prawo takie uzyskane na jednej z uczelni można było przenieść za zgodą ministerstwa na inną.

²⁹ LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 31, k. 4, 64, 190; Wykaz imienny docentów według stanu z dnia 31 grudnia 1937 r., Warszawa 1938, s. 7.

³⁰ Nie uwzględniono w nim osób, które otrzymały katedry.

³¹ Wykaz imienny docentów, passim; Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1936/1937..., passim; Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/1939..., passim.

Krzyżanowski Kazimierz Marian	administracja i prawo administracyjne	1927	UJ
Krzyżanowski Witold	ekonomia polityczna	1928	USB
Lande Jerzy Władysław	teoria i filozofia prawa	1925	UJ
Mycielski Andrzej	prawo państwowe i nauka o państwie	1933	USB
Sawicki Jakub	prawo kościelne	1937	USB
Staniewicz Witold	polityka agrarna na ziemiach litewskich	1924	SGGW ^a
Sukiennicki Wiktor	prawo międzynarodowe	1929	USB
Świaniewicz (Swianiewicz) Stanisław	ekonomia polityczna	1931	USB
Świda Witold	prawo karne	1933	USB
Wysłouch Seweryn	historia prawa litewskiego	1937	USB

^a Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego.

Źródło: LCAP, USB, ap. 1 IBb, b. 31, k. 4, 64, 190; Archiwum KUL, Referat personalny, sygn. A-31, Dokumenty dotyczące habilitacji W. Krzyżanowskiego; *Składy Uniwersytetu i Spisy wykładów 1919/1920–1938/1939...*, passim; *Wykaz imienny docentów...*, s. 7; I. Jaworski: *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919–1929...*, s. 254–255; J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000, s. 726.

Ponieważ habilitacja dawała tylko prawo wykładania docenci mogli pracować na uczelni jako wspomniani już zastępcy profesorów albo na stanowiskach tzw. pomocniczych sił naukowych, w tym wypadku adiunktów, a nawet starszych asystentów lub też prowadzić tylko zajęcia zlecone. Na WPiNS jako zastępca profesora pracował tylko jeden z docentów – Wiktor Sukiennicki, choć w takim charakterze na Wydziale zatrudniano w różnych okresach od 1 do 6 osób³².

Pozostali pracownicy naukowo-dydaktyczni należeli do wspomnianej już kategorii pomocniczych sił naukowych (adiunkci i stanowiska specjalistyczne z nimi równorzędne oraz starsi asystenci, asystenci, młodszy asystenci i zastępcy asystentów³³). Ich zatrudnianie, podobnie jak profesorów, było limitowane przez MWRiOP. Dla USB np. w roku akademickim 1922/1923 przewidziano 143 takie etaty (na WPiNS – 2). Część nie była jeszcze wówczas zajęta, na WPiNS zatrudniano tylko jednego pomocniczego pracownika naukowego, starszego asystenta dr Witolda Staniewicza w Seminarium (Zakładzie) Ekonomii Politycznej. W skali uczelni w większości byli to młodszy asystenci i zastępcy asystentów³⁴. W roku 1931/1932 USB miał 158 etatów pomocniczych sił naukowych, w tym 18 adiunktów i stanowisk równorzędnych (na WPiNS ani jednego), 72 starszych asystentów (WPiNS – 5)³⁵. W roku 1938/1939 WPiNS za-

³² *Składy Uniwersytetu i Spisy wykładów 1919/1920–1938/1939*, passim; M. Przeniosło, *Stopnie, tytuły, stanowiska...*, s. 154, 155.

³³ Osoby czasowo, zwykle przez rok, pełniące obowiązki asystenta.

³⁴ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1922/1923...*, s. 40.

³⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 241, passim.

trudniał 3 adiunktów, 2 starszych asystentów, 4 zastępców asystentów starszych, 1 zastępcę asystenta³⁶.

Kadra WPiNS w większości była aktywna naukowo. Spośród profesorów osobami znanymi w świecie naukowym byli: Franciszek Bossowski, Stefan Ehrenkretz, Stefan Glaser, Waław Komarnicki, Alfons Parczewski, Stanisław Świaniewicz, Eugeniusz Wańkowski, Bronisław Wróblewski i Władysław Zawadzki. Dla studentów WPiNS niewątpliwie ważna była też możliwość słuchania wykładów osób znanych z działalności organizacyjnej i politycznej oraz tych mających wpływ na tworzenie prawa. W okresie międzywojennym funkcję rektora USB powierzono dwóm profesorom z WPiNS (na 13, którzy ją piastowali), byli to: Alfons Parczewski (1922/1923, 1923/1924) i Stefan Ehrenkretz (1939/1940), pełnili oni również obowiązki prorektorów: Ehrenkretz (1922/1923, 1923/1924), Parczewski (1925/1926)³⁷. Jeśli chodzi o działalność polityczną, to w parlamencie zasiadali: Adam Chełmoński (1922–1926, poseł z ramienia Narodowej Demokracji, od 1937 r. wiceminister sprawiedliwości), Waław Komarnicki (1928–1935, poseł z ramienia Narodowej Demokracji), Stefan Ehrenkretz (1930–1938, senator z listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem). Z kolei Władysław Zawadzki był najpierw wiceministrem (1931–1932), potem ministrem skarbu (1932–1935). Do osób zaangażowanych w tworzenie prawa, oprócz posłów i senatorów, należeli też członkowie bardzo elitarnego gremium – Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Spośród profesorów WPiNS USB w jej skład wchodził: Alfons Parczewski (od jej powstania w 1919 r.) i Eugeniusz Wańkowski (od 1928 r.)³⁸.

Czas spędzany na Uniwersytecie przez prowadzących zajęcia w związku z obowiązkami dydaktycznymi był bardzo zróżnicowany. W przypadku profesora akt nominacyjny przewidywał tygodniowo co najmniej 5 godzin wykładu i 2 ćwiczeń³⁹. Jeśli chodzi o docentów, to liczba wymaganych godzin dydaktycznych zależała od tego, w jakim charakterze byli zatrudnieni. Osoby pracujące na etatach zastępców profesorów miały liczbę godzin taką, jak profesorowie. Z kolei ci pracujący na stanowiskach pomocniczych sił naukowych prowadzili, tak samo jak wszystkie osoby z tej grupy, 30 godzin tygodniowo. Jeśli chodzi o rozkład zajęć w ciągu tygodnia, to zależał on od zwyczajów panujących na danym wydziale. Na WPiNS profesorowie i zastępcy profesorów zazwyczaj prowadzili zajęcia co najmniej w połowę dni tygodnia (od poniedziałku do soboty); pomocniczy pracownicy naukowcy pracowali codziennie, po kilka godzin.

³⁶ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/1939*, passim. Na WPiNS pracowało też wówczas 11 asystentów wolontariuszy (3 z doktoratami). Formalnie zatrudniano ich bez wynagrodzenia, ale nierzadko otrzymywali część kwot pochodzących z opłat studentów, np. za przeprowadzanie i sprawdzanie kolokwium.

³⁷ LCAP, USB, ap. 1 IA, b. 327, passim; b. 945, k. 15v, 103v; *Składy Uniwersytetu 1919/1920–1938/1939*.

³⁸ LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 7, k. 14, 15, 33, 37, 38; A. Śródka, *Uczni polscy*, t. 3, Warszawa 1997, s. 349; *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1994, s. 77, 249, 321, 322, 508; A. Redzik: *Eugeniusz Wańkowski (1866–1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, „Palestra”, 2012, nr 9-10, s. 263, 264.

³⁹ Uczelnia dla profesorów zazwyczaj przyjmowała dokładnie taki wymiar lub nieco wyższy. Miały też prawo zmieniać proporcje obu form zajęć, przeliczając 1 godzinę wykładu na dwie ćwiczeniowe lub seminaryjne. Profesorowie mogli prowadzić również zajęcia w godzinach ponadwymiarowych, by jednak otrzymać za nie wynagrodzenie, ich powierzenie musiało być zatwierdzone przez MWRiOP. LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IA, b. 955.

Zajęcia dydaktyczne i system egzaminacyjny na studiach prawniczych

Zgodnie z uregulowaniami ustawowymi rok akademicki składał się z co najmniej 180 dni wykładowych, nie licząc czasu przeznaczanego na egzaminy. Na uniwersytetach dzielił się on na trzy trymestry (po 10 tygodni każdy)⁴⁰. Dla poszczególnych kierunków studiów MWRiOP wprowadziło szczegółowe rozporządzenia regulujące program nauczania. We wszystkich z tych rozporządzeń przewidywano przedmioty obowiązkowe, z których należało przeprowadzić egzaminy albo kolokwia (były to te podstawowe dla danej dziedziny). Pojawiły się także przedmioty nieobowiązkowe – określano je, bądź pozostawiano to do decyzji rad wydziałów. Bardziej znaczące różnice między różnymi dyscyplinami dotyczyły egzaminów wprowadzonych przez wspomniane rozporządzenia. Dość liberalne podejście pozostało, jak wcześniej, na wydziałach filozoficznych, humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych⁴¹. Większe rygory nałożono studentom na wydziałach prawa i lekarskich. Wszyscy studenci WPiNS USB studiowali zgodnie z programem studiów prawniczych i otrzymywali dyplomy ukończenia takich studiów.

W przypadku studiów prawniczych odpowiednie rozporządzenie pojawiło się już w październiku 1920 r. Studia planowano na 4 lata. Słuchacze prawa musieli zdawać egzamin po każdym roku studiów, w jednym dniu od razu ze wszystkich przedmiotów obowiązkowych dla danego roku. Po I roku studiów były to 4 przedmioty, podobnie po II roku. Po III roku przewidziano najwięcej – 5 przedmiotów egzaminacyjnych, po IV roku – znów 4 (zob. tabela 9).

Tabela 9. Program studiów prawniczych zalecany⁴² przez MWRiOP w rozporządzeniu z 1920 r.

Rok studiów	Przedmiot	Liczba godzin wykładów
I	Prawo rzymskie	160
	Teoria prawa	40
	Historia prawa polskiego (historia ustroju i historia prawa sądowego)	180
	Historia prawa na Zachodzie Europy	120
Razem		500
II	Prawo kościelne	90
	Ekonomia polityczna (teoria, historia doktryn, polityka ekonomiczna)	180
	Prawo polityczne (wraz z nauką o państwie)	100
	Prawo narodów	60
Razem		430

⁴⁰ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, s. 1290; Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, s. 599.

⁴¹ Szerzej zob. Przeniosło M., *Zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, t. 57, 2014, nr 1-2, s. 87-103.

⁴² Rady wydziałów mogły zwiększyć proponowaną liczbę godzin przeznaczonych na poszczególne przedmioty. Miały też prawo dowolnie rozdzielać je na poszczególne trymestry. Zalecano jednak, by w trzecim trymestrze zajęć było najmniej, aby studenci mieli czas na przygotowanie do egzaminów.

III	Skarbowość i prawo skarbowe	90
	Nauka administracji i prawo administracyjne	180
	Statystyka	60
	Prawo karne i postępowanie karne	120
	Filozofia prawa	40
Razem		490
IV	Prawo cywilne	210
	Postępowanie sędowocywilne	150
	Prawo handlowe i wekslowe	90
	Prawo międzynarodowe prywatne	30
Razem		480

Źródło: Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych, „Dz. U. MWRiOP” 1920, nr 20, poz. 140, s. 301.

Ćwiczenia i seminaria⁴³ do przedmiotów egzaminacyjnych zgodnie z rozporządzeniem miały być prowadzone w odniesieniu do każdego z nich. Określenie koniecznej ich liczby pozostawiono radom wydziałów. W rozporządzeniu wskazano także przedmioty nieobowiązkowe, ale zalecane. Wymieniono tu: socjologię, logikę, psychologię, etykę, historię filozofii, medycynę sądową oraz „specjalne prawnicze” (podano, że może to być np. prawo górnicze, agrarne, polityka kryminalna)⁴⁴.

Zgodnie z rozporządzeniem egzamin roczny odbywał się zawsze w podobnym terminie, między 15 czerwca a 7 lipca. Zdany na którymś z uniwersytetów obowiązywał na wszystkich pozostałych. Egzaminy składano przed komisjami wydziałowymi. Na każdej uczelni powoływano cztery oddzielne komisje przeprowadzające egzaminy po każdym roku studiów. W ich skład wchodziłi wszyscy profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni wykładający na danej uczelni przedmioty obowiązkowe objęte konkretnym egzaminem oraz ewentualnie inni naukowcy zaproponowani przez radę wydziału; były one zatwierdzane przez MWRiOP. Komisje oceniały każdy przedmiot oddzielnie; jako wynik przewidziano jeden z czterech stopni: celujący, dobry, dostateczny i niedostateczny. Zdanie egzaminu rocznego ze wszystkich przedmiotów było warunkiem przyjęcia na kolejny rok. Niezaliczony przedmiot można było poprawić we wrześniu tego samego roku, ale tylko w przypadku uzyskania jednej oceny niedostatecznej. W przypadku większej liczby negatywnych wyników trzeba było znów przystąpić do całościowego egzaminu po roku, a za zgodą rady wydziału ewentualnie jeszcze kolejny raz. Studia prawnicze kończyły się uzyskaniem stopnia magistra prawa, który otrzymywało się po zdaniu wszystkich egzaminów bez pisania pracy

⁴³ Seminaria na studiach prawniczych były rodzajem ćwiczeń, choć miały bardziej twórczy charakter. W ich ramach przygotowywano i dyskutowano referaty opracowane przez studentów. Zob. np. LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 31, *passim*. Nie służyły przygotowywaniu prac magisterskich, gdyż takie na studiach prawniczych nie były wymagane.

⁴⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych... s. 300.

magisterskiej. Dyplom ukończeniu studiów, uprawniał także do ubiegania się o stopień doktora⁴⁵.

Przebieg studiów prawniczych na USB

Na WPiNS USB, podobnie jak na innych wydziałach i na większości uczelni akademickich, poszczególne przedmioty obowiązkowe były przypisane do konkretnych katedr zgodnie z ich profilem (zob. tabela 7). Za zajęcia z tych przedmiotów odpowiadał profesorowie kierujący odpowiednimi katedrami, nawet jeśli sami ich nie prowadzili. Wykłady i seminaria, oprócz nich, mogli prowadzić także docenci; musiały być one zgodne ze specjalnością ich habilitacji (zob. tabela 8). Ćwiczenia powierzano głównie pomocniczym pracownikom naukowym zatrudnionym w zakładach prowadzonych przez kierowników poszczególnych katedr. Na WPiNS w sumie liczba wykładów, seminariów i ćwiczeń na poszczególnych latach studiów wynosiła około 30 godzin tygodniowo⁴⁶.

Wykładowcy WPiNS różnili się oczywiście zarówno sposobem prowadzenia zajęć, stosunkiem do studentów, jak i wymaganiami egzaminacyjnymi. Spośród profesorów za szczególnie dobrych dydaktyków byli uznawani: Franciszek Bossowski, Iwo Jaworski, Jerzy Lande, Bronisław Wróblewski i Eugeniusz Waśkowski. Ostatni z wymienionych uchodził też za bardzo liberalnego egzaminatora, a z kolei Bossowski i Wróblewski za wyjątkowo wymagających; taką opinię miał też Alfons Parczewski. Franciszek Bossowski wykładał prawo rzymskie na pierwszym roku studiów, czynił to „w niezwykle jasny i pozornie łatwy sposób z niezwykłą precyzją sformułowań. Wszelki werbalizm ulegał niezwłocznemu zdemaskowaniu, a rezultat wtedy widoczny”⁴⁷. Profesor stawiał bowiem znaczącą liczbę ocen niedostatecznych, jego przedmiot spełniał rolę „gęstego sita, którego przejście wymagało opanowania ścisłości myśli i ich weryfikacji. Na tym sicie zostawała przeszło połowa studentów, licznie, bez egzaminów wstępnych przyjmowanych na pierwszy rok studiów”⁴⁸. Spośród wymienionych na pierwszym roku wykładali także Iwo Jaworski i Jerzy Lande. Pierwszy z nich „wykłady i seminaria prowadził bardzo żywo, miał ogromne poczucie humoru i jakiś bezpośredni i prosty stosunek do studentów”⁴⁹. Lande był postrzegany jako jego przeciwieństwo w sposobie bycia, był „niezwykle opanowany, zachowujący dystans. Nic go nie mogło wyprowadzić z równowagi”. Tak scharakteryzowała go jedna z jego studentek z końca lat dwudziestych, opisała też przykładową sytuację, która miała miejsce na zajęciach: „Gdy raz jeden ze studentów, widocznie po przebalowanej nocy, głośno zachrapał na wykładzie, a potem z hukiem runął z ławki, profesor prowadził dalej wykład, tak jakby tego w ogóle nie dostrzegł. Wykładał zdawałoby się monotonna i cicho, postukując ołóweczkiem w pulpit katedry, ale umiał zainteresować przedmiotem”⁵⁰. Drugi rok

⁴⁵ Ibidem, s. 301–303.

⁴⁶ *Spisy wykładów 1919/1920–1938/1939...*, passim.

⁴⁷ E. Gumowska, *Moje studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. L. Piechnika, K. Puchowskiego, Kraków 1996, s. 105.

⁴⁸ A. Świącicki, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 95.

⁴⁹ E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 106.

⁵⁰ Tamże.

studiów i egzaminy po jego zakończeniu nie uchodziły za zbyt trudne, tylko prawo kościelne zdawane u Alfonsa Parczewskiego sprawiało części studentów problemy. Przeciwnie postrzegano rok trzeci, gdzie przedmiotów egzaminacyjnych było najwięcej – 5, a za najtrudniejsze uznawano prawo karne, które prowadził prof. Bronisław Wróblewski⁵¹ – „światny wykładowca, groźny, a czasem wręcz złośliwy na egzaminach”⁵². Na czwartym roku „niezwykle jasno” wykladał Eugeniusz Waśkowski, choć „mówił zabawnie po polsku, z ogromną domieszką rusycyzmów”. Był bardzo otwarty w stosunku do studentów, „miał poczucie humoru, nigdy nie nudził, miał doskonałą metodę prowadzenia zajęć i wspaniale wprost uczył interpretacji prawa”⁵³. Starał się bowiem przybliżyć trudne kwestie poprzez obrazowe przykłady i porównania. Na egzaminach „dwójek nie stawiał”, co wyjaśniał bardzo bezpośrednio: „Po co mam sobie robić tą przykreść, żeby raz jeszcze z durniem rozmawiać. W każdym sądzie okręgowym jest etat dla durnia, ot dla niego miejsce i będzie”⁵⁴.

Konieczność zdawania egzaminu ze wszystkich przedmiotów obowiązkowych dla danego roku w jednym dniu sprawiała studentom dużą trudność. Tak interpretowała uzasadnienie takiej konieczności cytowana już studentka prawa Eugenia Gumowska: „Chodziło o sprawdzenie czy delikwent ma zdolność przerzucania się od tematu do tematu i czy ma pamięć zawsze gotową oraz należyte opanowanie i zdolność znoszenia dużego napięcia – cechy absolutnie niezbędne prawnikowi – praktykowi”⁵⁵.

Wydział oferował studentom także zajęcia z przedmiotów nieobowiązkowych, ale zalecanych. Oprócz podanych w rozporządzeniu ministerialnym proponowano także np. więziennictwo, kryminologię, psychologię sądową, historię prawa konstytucyjnego, traktaty międzynarodowe. Za szczególnie ciekawe studenci uważali zajęcia z medycyny sądowej prowadzone przez profesora WL Sergiusza Schilling-Siengalewicza. W ich toku mogli m.in. uczestniczyć w sekcji zwłok⁵⁶. W ramach zajęć dodatkowych studenci prawa musieli się też dokształcać w zakresie języków obcych. Niezbędna była im znajomość łaciny, często również francuskiego i rosyjskiego, konieczna do zgłębiania literatury fachowej⁵⁷.

Nie tylko nauka – życie towarzyskie i zaangażowanie studentów w działalność społeczną i polityczną

Przytoczony cytat o studencie chrapiącym na wykładzie i spadającym z hukiem pod ławkę „po przebalowanej nocy” nie był przykładem sytuacji rzadkiej. Studentom pozostawiano bowiem wiele swobody w kwestiach obyczajowych. Ich zachowanie poza uczelnią nierzadko pozostawiało wiele do życzenia, o czym świadczyły skargi

⁵¹ A. Świącicki, *Wydział Prawa...*, s. 97.

⁵² E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 108.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże, s. 109. Eugeniusz Waśkowski po przejściu na emeryturę w 1934 r. wykladał jako profesor honorowy. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1934/1935...*, s. 12; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/1939...*, s. 132.

⁵⁵ E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 107.

⁵⁶ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1928/1929...*, s. 12–15; *Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1938/1939...*, s. 22–27; E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 109.

⁵⁷ E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 106, 108.

wpływające do uczelnianej Komisji Dyscyplinarnej. Skarżono się na aroganckie zachowanie, głośnie zabawy i pijaństwo studentów, również WPiNS. Komisja decydowała się jednak na poważne kary tylko w przypadku znaczących przewinień. Najdotkliwszą z nich – relegowanie z Uniwersytetu – mógł nałożyć tylko Senat, ale wymierzano ją bardzo rzadko⁵⁸.

Studenckich inicjatyw organizujących życie towarzyskie nie brakowało również na uczelni. Bardzo wiele działało na USB stowarzyszeń studenckich, również o charakterze „kulturalno-towarzyskim”. Do tych ostatnich należały korporacje studenckie. Najstarszą i najbardziej elitarną z nich była „Polonia”, która powstała w 1828 r. w Dorpacie, a od 1919 r. działała w Wilnie. Studenci prawa licznie należeli też do korporacji „Polesia” i „Cresovia”. Stowarzyszenia te miały swoje siedziby, kodeksy zachowania, barwy, sztandary. Znane były z „drylu i dyscypliny”⁵⁹ wymaganych od członków, ale również organizowania spotkań towarzyskich dla nich, w czasie których nie stroniono od alkoholu, oraz barwnych pochodów z okazji świąt uniwersyteckich i narodowych, nierzadko wśród wyznawanych wartości zapisywały bowiem te patriotyczne. Studenci, którzy chcieli mieć więcej swobody, szukali kontaktów towarzyskich w innych stowarzyszeniach. Bardzo popularny, również wśród przyszłych prawników, był Akademicki Klub Włóczykijów Wileńskich. Jego członkowie mieli bardzo liberalne podejście do życia, byli bardzo zżyci, często urządzali wspólne wyprawy turystyczne. Nosili też charakterystyczne, duże, czarne berety zamiast czapek studenckich. W spisach organizacji studenckich Klub był zaliczany do stowarzyszeń ideowo-wychowawczych. Spośród takich organizacji popularne na WPiNS były także: Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży „Odrodzenie”, Związek Polskiej Młodzieży Akademickiej „Młodzież Narodowa”, Związek Młodzieży Polski Studentów USB, Akademicki Związek Syjonistyczny. Stowarzyszenia te oprócz celów ideowo-wychowawczych podejmowały też inicjatywy kulturalno-towarzyskie. Organizacją życia towarzyskiego zajmowała się także Bratania Pomoc Polskiej Młodzieży Akademickiej USB, urządziła popularne wieczorki taneczne, wielkie bale, występy kabaretowe. Głównym jej celem była jednak działalność samopomocowa, zarówno w studiowaniu, jak i kwestiach finansowych oraz zabieganie o takie wsparcie ze strony uczelni. Podobny charakter miało Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Studentów Żydów. Licznie działały też na USB koła naukowe, na WPiNS Koło Naukowe Prawników i Akademickie Koło Prawników Żydów. Zajmowały się m.in. wydawaniem skryptów z wykładów, organizowaniem odczytów i gromadzeniem zbiorów publikacji przydatnych dla swoich członków⁶⁰.

Wspomniana duża swoboda pozostawiana studentom dotyczyła również kwestii światopoglądowych, toteż nie wszystkie z wymienionych organizacji studenckich były apolityczne, choć ustawy o szkołach akademickich zakazywały działalności na uczelniach stowarzyszeń o charakterze politycznym⁶¹. Wśród studentów WPiNS szczególnie

⁵⁸ LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IA, b. 954, k. 15v; b. 955, k. 123; b. 962, k. 31.

⁵⁹ J. Jasiński, *Stowarzyszenia studenckie USB*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilmensis...*, s. 286.

⁶⁰ *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1937/1938*, Wilno 1938, s. 51, 52; *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1939, s. 174–177; J. Jasiński, *Stowarzyszenia studenckie...*, s. 283–286; W. Szelkowski, *Akademicki Klub Włóczykijów Wileńskich*, Wilno 1999, s. 86, 87, 115, 186–188.

⁶¹ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich...*, s. 1292; *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich...*, s. 601.

aktywna była grupa zwolenników Narodowej Demokracji. Działali oni m.in. w stowarzyszeniu „Bratania Pomoc”⁶². Zdarzały się też wśród studentów WPiNS bardzo skrajne przypadki postaw związanych z tą opcją polityczną. W 1934 r. Waldemar Olszewski, Zdzisław Wardejn (był krewnym żony prof. Iwo Jaworskiego) i Leon Hrynkiewicz założyli tajne terrorystyczne stowarzyszenie „Koło młodych”, wynajęli dwóch przestępców w celu przeprowadzenia ataków na synagogi i przekazali im ładunki wybuchowe. Jeden z zamachów został zrealizowany (w listopadzie 1934 r.), nie spowodował ofiar w ludziach, ale spore straty materialne. Wynajęci przez studentów zamachowcy, Jan Bobrowicz i Edward Leszko, byli groźnymi przestępcami. Wkrótce zostali aresztowani w związku z inną sprawą – napadem rabunkowym i morderstwem. Podczas przesłuchania ujawnili też kulisy wybuchu bomby w synagodze. Wszyscy sprawcy tego zamachu zostali aresztowani, w lutym 1935 r. sąd skazał ich na kary więzienia, najwyższe zasądzone zamachowcom – odpowiednio 5 i 4 lata. Spośród studentów największy wyrok otrzymał Olszewski (3 lata), gdyż to on bezpośrednio wynajął przestępców i przekazał im ładunki wybuchowe, Werdejna skazano na 2 lata, Hrynkiewicza na rok⁶³.

Aktywna na WPiNS była też grupa sympatyzująca z Komunistyczną Partią Polski. Utworzyła ona tajną polityczną organizację Związek Lewicy Akademickiej „Front”. W lutym 1935 r. w związku z taką działalnością aresztowano 9 studentów, także z WPiNS. W przeprowadzonym wówczas procesie, w którym zarzucono im współpracę z organizacją mającą na celu „zmianę przemocą ustroju państwa i odebranie od niego części terytorium”⁶⁴ większość grupy uniewinniono (skazano 2 studentów). Do kolejnych aresztowań doszło w czerwcu 1937 r., a w grudniu zapadły wyroki skazujące⁶⁵.

Studenci USB, również WPiNS, nie stronili też od jawnego demonstrowania swoich poglądów politycznych w murach uczelni, czasem prowadziło to do przerywania zajęć, nawet na dłuższy okres. Powodem były na przykład ekscesy antysemityczne. Do najważniejszych starć młodzieży polskiej, związanej z obozem narodowym, i żydowskiej doszło w listopadzie 1931 r. (także we Lwowie i na największą skalę w Warszawie). Niepokoje na uczelni miały miejsce 9 i 10 listopada, młodzież proendecka związana z Obozem Wielkiej Polski atakowała wówczas Żydów uczestniczących w zajęciach. W drugim z wymienionych dni doszło też do starć na ulicach miasta, w których śmiertelnie raniono studenta I roku prawa Stanisława Waclawskiego kamieniami rzuconymi z tłumu Żydów, w którym byli również studenci. Senat USB na wniosek rektora zawiesił wykłady na uczelni, wznowiono je dopiero po trzech tygodniach⁶⁶. W marcu 1933 r. przerywano natomiast zajęcia z powodu strajku stu-

⁶² J. Jasiński, *Stowarzyszenia studenckie...*, s. 283; A. Święcicki, *Wydział Prawa...*, s. 101.

⁶³ *Sprawcy zamachu na synagogę skazani na więzienie*, „Dzień Dobry”, 17 lutego 1935, s. 1; *Matka skazanego zemdlata na sali rozpraw. Wyrok w procesie „bombowym” w Wilnie*, „Orędownik”, 18 lutego 1935, s. 1; B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930–1936*, Warszawa 2004, s. 600, 642, 643.

⁶⁴ H. Górską, *Dzieje wileńskiej lewicy od „Żagarów” do „Poprostu”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, t. 18, 1979, z. 3, s. 57.

⁶⁵ B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, s. 643; A. Święcicki, *Wydział Prawa...*, s. 101; H. Górską, *Dzieje wileńskiej lewicy...*, s. 56–61.

⁶⁶ LCAP, USB, f. 175, b. 956, k. 90v, 92v, 96v; *Do ogółu młodzieży akademickiej Uniwersytetu (odezwa rektora)*, „Kurier Wileński”, 10 listopada 1931, s. 2; *Krwawe żniwo obłądnego nacjonalizmu*, „Kurier Wileński”, 11 listopada 1931, s. 2; *Ekscesy antysemityczne w Wilnie*, „Słowo”, 11 listopada 1931, s. 1; B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, s. 245, 246, 251–253, 255, 257, 258; A. Srebrakowski: *Sprawa Waclawskiego. Przyczynek*

dentów przeciwko nowej ustawie o szkołach akademickich. Protestowali wówczas także naukowcy. Nowa ustawa znacznie ograniczała bowiem autonomię szkół wyższych. Strajk studencki miał nie tylko charakter sprzeciwu wobec zapisów ustawy, ale i antyrządowy. Protesty na USB przeciw ustawie miały też miejsce jesienią 1933 r., kiedy żegnano profesorów usuniętych z uczelni na jej mocy. Na poświęconej temu uroczystości ostro atakował zapisy nowej ustawy m.in. prezes „Bratniej Pomocy”, student prawa, Jerzy Przyłuski⁶⁷. Z kolei jesienią 1936 r. ponownie wybuchły z dużą siłą rozruchy antysemickie na uczelni, kiedy rektor Władysław Jakowicki (pochodził z WL) sprzeciwił się utworzeniu tzw. getta ławkowego dla studentów Żydów, czego domagała się młodzież proendecka. Wykłady zawieszono, ale sytuacji nie udało się uspokoić, mimo licznych rozmów ze studentami. Nie mogąc znaleźć wyjścia z tej sytuacji, na początku stycznia 1937 r. rektor ustąpił ze stanowiska⁶⁸.

Terminowość kończenia uczelni

Za ważny element oceny procesu kształcenia w okresie międzywojennym trzeba uznać terminowość kończenia poszczególnych lat studiów i uczelni w ogóle. Na różnych wydziałach sytuacja była pod tym względem zróżnicowana. Generalnie jednak dość duża swoboda pozostawiana studentom nie sprzyjała terminowemu kończeniu studiów. Nie określano zresztą okresu studiowania, planowana przez MWRiOP liczba lat była tylko sugestią. Niemal zwyczajem stało się korzystanie z możliwości ponownego zapisania się na ten sam rok studiów (było to dozwolone nawet wielokrotnie). Studiujący robili sobie w ten sposób przerwę w nauce albo uciekali się do takiego wyjścia, gdyż nie czuli się na siłach, by przystąpić do egzaminów. Studenci prawa należeli do bardziej zdyscyplinowanych w wywiązywaniu się z obowiązków na uczelni. W ich przypadku większa terminowość w kończeniu uczelni (też studentów kierunków medycznych) niż innych dyscyplin wiązała się z większymi rygorami egzaminacyjnymi. Zgodnie z danymi z różnych lat w skali całego kraju najbardziej terminowo kończyli studia słuchacze farmacji, prawa, teologii i medycyny⁶⁹. Nawet jednak w tych dyscyplinach dotyczyło to mniej niż połowy studentów. Na przykład w roku 1933/1934 dyplomy magistra farmacji w terminie otrzymało 42% studentów, magistra prawa – 38%, magistra teologii – 25%, a lekarza – 23%. W przypadku sztuk pięknych było to 21%, nauk humanistycznych – 13%, rolniczych – 8%, a matematyczno-przyrodniczych tylko 6%⁷⁰. Studenci prawa USB w wymienionym roku pod względem terminowości kończenia uczelni wypadli lepiej niż średnia w kraju. Po odbyciu 4 lat studiów ukończyło Uniwersytet 42% studentów prawa. Był to też najlepszy odsetek spośród wszystkich dyscyplin na USB (zob. tabela 10).

do historii relacji polsko-żydowskich na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. „Przegląd Wschodni”, t. 9, 2004, z. 3, s. 588–594.

⁶⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 5818, k. 189; *W obronie wolności szkół akademickich*, Kraków 1933, passim; *Pożegnanie ustępujących profesorów USB*, „Dziennik Wileński”, 4 listopada 1933, s. 3; B. Żongołłowicz, *Dziennik...i*, s. 471.

⁶⁸ LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IA, b. 961, k. 43v, 53–69, 71, 75v, 76, 85v, 93v, 94, 96v, 98v.

⁶⁹ *Mały Rocznik Statystyczny 1930*, Warszawa 1930, s. 131; *Mały Rocznik Statystyczny 1934*, Warszawa 1934, s. 179; H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego...*, s. 56, 57.

⁷⁰ H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego...*, s. 56, 57.

Tabela 10. Dyplomy wydane przez USB w roku akademickim 1933/1934 a terminowość ukończenia uczelni.

Dziedzina nauki	Liczba lat studiów zgodna z programem	Liczba dyplomów								Odsetek kończących studia terminowo
		Ogółem	Po odbyciu podanej liczby lat studiów							
			3	4	5	6	7	8	9 i więcej	
prawo	4	121	-	51	33	17	7	9	4	42
farmacja	3½	38	-	15	14	8	1	-	-	39
medycyna	5½	107	-	-	-	33	36	20	18	38
sztuki piękne	4	8	-	2	2	2	2	-	-	25
nauki humanistyczne	4	56	1	4	9	10	17	7	8	9
nauki matematyczno-przyrodnicze	4	47	1	2	2	12	13	7	10	6
teologia	5	27	-	-	-	19	5	3	-	0
rolnictwo	4	19	-	-	7	6	3	3	-	0

Źródło: H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego...*, s. 56, 57.

W przypadku studentów prawa na innych uczelniach w wymienionym roku sytuacja była zróżnicowana. Najlepiej wyglądała na UJK we Lwowie, gdzie 59% studentów prawa ukończyło uczelnię terminowo (294 dyplomów na 501 wydanych w tym roku). Na KUL było to 47% (55 na 117 dyplomów), na UJ - 31% (120 na 389), na WWP - 29% (2 na 7), na UW - 28% (136 na 489), UP - 14% (23 na 165).

Jako przyczynę nieterminowości często wskazywano m.in. słabe przygotowanie wynoszone ze szkół średnich, które powodowało potrzebę uzupełniania zaległości przez dużą część studentów, a także konieczność podejmowania pracy zarobkowej w związku ze znacznymi kosztami studiów⁷¹. Niewątpliwie wpływ na takie zjawisko miała też wspomniana duża swoboda pozostawiana studentom zarówno w kwestii uczęszczania na zajęcia, jak i w innych sferach. Mimo wprowadzenia w ustawie z 1933 r. obowiązku uczęszczania na wykłady, na studiach prawniczych często nie przywiązywano wagi do tego przepisu i zaliczenie otrzymywały wszystkie osoby, które zjawiły się na ostatnim wykładzie. Na UP, gdzie stało się to niemal zwyczajem⁷², zgod-

⁷¹ *Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929*, Warszawa 1929, s. 28, 29; E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 106.

⁷² K. Krasowski, *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-1939*, Poznań

nie z przytoczonymi danymi, studenci prawa kończyli uczelnię najmniej terminowo w skali całego kraju. Również do obecności na seminariach i ćwiczeniach podchodzono dość liberalnie. Na USB „w trymestrze można było opuścić 2 razy seminarium, ale należało napisać przedtem do profesora uprzejmy list, że się nie przyjdzie. Był to obowiązkowy gest kurtuazyjny. Przyczyn nie trzeba było podawać”⁷³.

Duża trudność studiów prawniczych i znaczne rygory egzaminacyjne sprawiała, że części studentów trudno było sprostać stawianym wymogom. W związku z tym nierzadko wystosowywali grupowe petycje z prośbą o wyznaczenie dodatkowych terminów egzaminów, po wykorzystaniu tych istniejących lub przedłużeniu okresu przewidzianego na zdawanie określonych przedmiotów. Kierowano je zarówno do władz uczelnianych, jak i do MWRiOP. Kroki takie podejmowali również studenci USB z innych kierunków, ale studujący prawo czynili to ze szczególną determinacją. Np. w listopadzie 1934 r. zebrała się duża grupa studentów różnych lat (434 osoby), którzy decyzją dziekana Bronisława Wróblewskiego zostali (zgodnie z obowiązującymi przepisami) skreśleni z listy studentów. Nie zdali bowiem egzaminów we właściwych terminach (lub nie przystąpili do nich i studiowali na jednym roku już po kilka lat), wykorzystali też już wszystkie możliwości przedłużeń. Skreśleni studenci w związku z zaistniałą sytuacją wspólnie przygotowali i złożyli na ręce rektora Witolda Staniewicza (pochodził z WMP, ale wykładał też na WPiNS) zbiorowe podanie do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z prośbą o kolejny termin. Rektor nie poparł decyzji dziekana o skreśleniu studentów⁷⁴, przesłał pismo studentów do ministra i pozwolił ich delegacji na wyjazd do MWRiOP. W Ministerstwie w umówionym terminie (14 grudnia) studentów przyjęto i obiecano wyznaczenie nowych terminów egzaminów, informacja o stanowisku dziekana do MWRiOP bowiem nie dotarła. Decyzję Ministerstwa, nakazującą wyznaczenie nowych terminów, dziekanat WPiNS otrzymał na początku stycznia 1935 r. Wytworzyło to bardzo demoralizującą sytuację, nierzetelni studenci, uznając sprawę za wygraną, zachowywali się arogancko w stosunku do dziekana i władz Wydziału. Rada WPiNS, chcąc zdyscyplinować studentów poparła stanowisko dziekana i uchylili decyzje ministerialne. Nieoficjalnie poproszono ponadto wiceministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Bronisława Żongołłowicza (był profesorem na WT USB) o interwencję w MWRiOP. W jej wyniku Ministerstwo przychyliło się do decyzji Rady WPiNS, co definitywnie, jak się wydawało, rozwiązywało problem. W lutym 1935 r. rektor Staniewicz znów jednak ustąpił studentom⁷⁵ i pozwolił stowarzyszeniu „Bratnia Pomoc” na zorganizowanie wiecu w obronie skreślonych studentów WPiNS, co znów zaogniło sytuację⁷⁶. Prawdopodobnie części studentów dano jeszcze szansę, jak wynika bowiem z tabeli 3 różnica w liczbie studentów między rokiem 1933/1934, a 1934/1935 nie jest aż tak duża, jak wspomniana tu grupa, która wystosowała petycję.

2006, s. 225.

⁷³ E. Gumowska, *Moje studia prawnicze...*, s. 106.

⁷⁴ Dziekan chciał się w związku z tym nawet podać do dymisji.

⁷⁵ Postawa rektora raczej nie wynikała z niechęci do władz WPiNS, ale z jego koncyliacyjnego charakteru i rzeczywistej chęci pomocy studentom. B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, s. 632.

⁷⁶ LCAP, USB, f. 175, ap. 2 VIB, b. 138d, k. 5, 5v, 6; B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, s. 619, 620, 632, 642.

Podsumowanie

W okresie międzywojennym wymagania na studiach prawniczych były znacznie większe w porównaniu z niemal wszystkimi innymi dyscyplinami (bardziej „zapracowani” byli tylko studenci medycyny). Mimo to studenci prawa mocno angażowali się w życie Uniwersytetu, działali w stowarzyszeniach studenckich zarówno naukowych, jak też ideowych i towarzyskich. Nie stronili również od działalności politycznej, choć oficjalnie nie była ona na uczelniach dozwolona. Czasem ich działania o tym charakterze były bardzo radykalne i skutkowały nawet karami więzienia i relegowaniem z Uniwersytetu. Mimo rozlicznych dodatkowych zainteresowań studenci prawa USB należeli do najbardziej zdyscyplinowanych, jeśli chodzi o terminowość kończenia uczelni. Zwykle wypadali pod tym względem lepiej niż studujący pozostałe kierunki, choć i tak mniej niż połowa z nich kończyła uczelnię terminowo. Wykładowcy zatrudnieni na WPiNS traktowali zarówno pracę naukową, jak i dydaktyczną bardzo poważnie. W związku z obowiązkami dydaktycznymi przebywali na uczelni dość często. Zwyczajem wydziału było np. planowanie prowadzenia zajęć przez profesorów przynajmniej w połowę dni tygodnia.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

Sources:

Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 241; sygn. 1821; sygn. 1968; sygn. 2371; sygn. 2792; sygn. 3453; sygn. 3899; sygn. 4833; sygn. 5818; sygn. 6173; sygn. 6427; sygn. 6252; sygn. 6830.

Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Referat personalny, sygn. A-31.

Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, f. 175, ap. 1 IA, b. 327; b. 945; b. 955; b. 956; b. 961; b. 962; b. 963; ap. 1 IBb, b. 99; b. 105; b. 715; b. 731; b. 786; ap. 2 VIB, b. 3; b. 7; b. 8; b. 9; b. 29; b. 31; b. 53; b. 134; b. 138d.

Litewskie Historyczne Archiwum Państwowe w Wilnie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, f. 1135, ap. 4, b. 163; ap. 20, b. 456.

Do ogółu młodzieży akademickiej Uniwersytetu (odezwa rektora), „Kurier Wileński”, 10 listopada 1931, s. 2.

Ekscesy antysemityczne w Wilnie, „Słowo”, 11 listopada 1931, s. 1.

Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1936/1937, „Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, 1937-1938, s. 3-13.

Kronika Uniwersytecka z roku akademickiego 1937/1938, „Rocznik Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, 1938-1939, s. 180-210.

Krwawe żniwo obłądnego nacjonalizmu, „Kurier Wileński”, 11 listopada 1931, s. 2.

Mały Rocznik Statystyczny 1930, Warszawa: GUS, 1930.

Mały Rocznik Statystyczny 1934, Warszawa: GUS, 1934.

Mały Rocznik Statystyczny 1938, Warszawa: GUS, 1938.

Matka skazanego zemdlata na sali rozpraw. Wyrok w procesie „bombowym” w Wilnie, „Orędownik”, 18 lutego 1935, s. 1.

Pożegnanie ustępujących profesorów USB, „Dziennik Wileński”, 4 listopada 1933, s. 3.

Regulamin seminaryjny Wydziału Prawa i nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno: USB, 1925.

Regulamin zakładów Wydziału Prawa i nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno: USB, 1935.

- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923, Warszawa: GUS, 1924.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych, „Dz. U. MWRiOP”, 1920, nr 20, poz. 140.
- Rozporządzenie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 25 września 1933 r. o zwinięciu niektórych katedr i zakładów w szkołach akademickich, „Dz. U. RP”, 1933, nr, 71, poz. 521.
- Sprawcy zamachu na synagogę skazani na więzienie, „Dzień Dobry”, 17 lutego 1935, s. 1.
- Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Warszawskiego za rok akademicki 1928/1929, Warszawa: UW, 1929.
- Statut Tymczasowy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Wilno: USB, 1919.
- Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Program wykładów i skład Uniwersytetu w półroczu zimowym roku akademickiego 1919/1920, Wilno: USB, 1919.
- Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów i skład Uniwersytetu w roku akademickim 1920/1921, Wilno: USB, 1920; w roku akademickim 1921/1922, Wilno: USB, 1921; w roku akademickim 1922/1923, Wilno: USB, 1922.
- Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1923/1924, Wilno: USB, 1924; w latach 1924/1925, 1925/1926 i 1926/1927, Wilno: USB, 1927; w latach 1927/1928, 1928/1929, Wilno: USB, 1929; w roku akademickim 1933/1934 oraz zmiany zaszły w latach 1929/1930, 1930/1931, 1931/1932, 1932/1933, Wilno: USB, 1934; w roku akademickim 1934/1935, Wilno: USB, 1935; w roku akademickim 1935/1936, Wilno: USB, 1936; w roku akademickim 1936/1937, Wilno: USB, 1937; w roku akademickim 1937/1938, Wilno: USB, 1938; w roku akademickim 1938/1939, Wilno: USB, 1939.
- Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Spis wykładów na trzy trymestry w roku akademickim 1923/1924 [-1938/1939], Wilno: USB, 1923 [-1938].
- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, „Dz. U. RP”, 1920, nr 72, poz. 494.
- Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, „Dz. U. RP”, 1933, nr 29, poz. 247.
- W obronie wolności szkół akademickich, Kraków: Dom Książki Polskiej, 1933.
- Wykaz imienny docentów według stanu z dnia 31 grudnia 1937 r., Warszawa: MWRiOP, 1938.
- Żongołowicz Bronisław, Dzienniki 1930–1936, oprac. D. Zamojska, Warszawa: Retro-Art., 2004.
- Studies:**
- Brzozowski Stanisław, *Zabór austriacki*, [w:] *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 4, cz. 1, 2, Wrocław 1987, s. 68–360.
- Dybiec Julian, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków: Wyd. PAU, 2000.
- Górska Halina *Dzieje wileńskiej lewicy od „Żagarów” do „Poprostu”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, t. 18, 1979, z. 3, s. 45–61.
- Gumowska Eugenia, *Moje studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. L. Piechnika, K. Puchowskiego, Kraków: WAM, 1996, s. 104–109.
- Jasiński Jerzy, *Stowarzyszenia studenckie USB*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. L. Piechnika, K. Puchowskiego, Kraków: WAM, 1996, s. 283–287.
- Jaworski Iwo, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919–1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno: USB, 1929, s. 253–272.
- Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Polska Oficyna wydawnicza „BGW”, 1994.
- Krasowski Krzysztof, *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.

Przeniosło Małgorzata, *Profesorowie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 61, 2016, nr 2, s. 7-32.

Przeniosło Małgorzata, *Stopnie tytuły i stanowiska naukowe w II Rzeczypospolitej*, „Res Historica”, t. 33, 2012, s. 149-170.

Przeniosło Małgorzata, *Zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, t. 57, 2014, nr 1-2, s. 87-103.

Redzik Adam, *Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, „Palestra”, 2012, nr 9-10, s. 255-267.

Srebrakowski Aleksander, *Sprawa Wacławskiego. Przyczynek do historii relacji polsko-żydowskich na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, „Przegląd Wschodni”, t. 9, 2004, z. 3, s. 575-601.

Szełkowski Waldemar, *Akademicki Klub Włóczykijów Wileńskich*, Wilno: Wydawnictwo Polskie, 1999.

Śródka Andrzej, *Uczeni polscy*, t. 3, Warszawa: Aries, 1997.

Święcicki Andrzej, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, pod red. L. Piechnika, K. Puchowskiego, Kraków: WAM, 1996, s. 94 - 103.

Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, 2015

Trzebiński Stanisław, *Wydział Lekarski USB w latach 1919-1929*, Wilno: USB, 1931.

Wittlinowa Halina, *Atlas szkolnictwa wyższego*, Warszawa: MWRiOP, 1937.

Wrzosek Adam, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w 1919 r.*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919-1929*, Wilno: USB, 1929, s. 1-32.

